

7951

Dialekt- och folkminnesarkivet

Uppsala

7951

VÄSTERGÖTLAND

Korsberga

0

7951

Möller, Johan, 1934

Svar på ULMA:s frågelista M 82 Matordning och
bordsseder

22 bl.4:o

/P.M. ang. excerperingen, se S.Landtmanson, acc.15950!/
/

Exc .OSD

Matordning, och bordsseder.

Svar på Landsmålsarkivets frågelista M 82.

Horsberga 1934. J. Möller.

1. Matordning.

1. Beträffningar för måltid: märtti-a, mär-a, märt, matmät, ätmät, ätanns-ant; första ätant har vi kräcka ätta; ärt ä långt ä mäka ä många; entä sjukt mä arbet, bara san gör ä mäka vanbar äro gamla uttryck. Skär mät säges den göra, som länge varar mätt; artton ä mat süm en stör mät ä; långmät långsam måltid; snarparsmät stillräklig, och hastigt intagen måltid.

2. Beträffningar för olika måltider, vilka avse måltidens kvantitet och kvalitet: stängtrogger, stänsmät, stängbit dålig måltid eller i ordentligt lagad mat;

ja fick leva på stantstoggr hela dan; stormär, gsmär, mumsmär god måltid; skrovmär, stabbmär, besamär när man äter sig övermått; han stabba i-säk, så han va mä nä gste ä gä.

Busa-Lars dä va en süm känd löggv in pekta skrovmär, Han va te Bus-jana ä trash, ä se dar va dä aing-on bräckingrä föa. Dä hov-on i-säk så han fick bällsrevot. Dä satts st-on så han vingsta säk süm en süm prä gärvot dar-an lä; så ba-n Gud. Harro nämde Gud, skona min bakt ä rädda min bakt, sa-n.

3. Tid för måltid: ätsti, ätodags, jemsodags, matdags, skreadags, ätannodags, ätannstia har lång stant över; för frukostmålt: vällingdags; för källmaten: grötadags; grötatia ä inno.

4. Beteckningar för tid mellan två mål: märbeta,

Jövisst hette det om tiden mellan de olika arbetsmåltiderna: stökbeta, fruktstabet, lajorsbeta, medelbeta, aft^msvärsbeta; kvällbeta om man arbetade efter kvällsmaten.

5. Beträffningar för litet mällarvinet avsett att stilla värsta hungern: smättbit, pinbit, smörstbit, smörstsmåta, störkbit, störkstoppa, mällabit; ja va becom matrinkattor ä jock in i köpet ä smörsta måh te en störkbit. Går ä smurstar i skoga; holder skopst rent för mugpat brö säges den göra som äter mellan måltiderna.

6. Om folk, som hade regelbundna mattider hette det: di tar mattia no-kä viar i karkstan; no-kä tjuitor i Parma; di äter ättor va här te, na-ri ä äta ätö-ki säm hünna; ä dä komt i kom svälto-ki säm päva.

LIMA 7951. J. Möller. 1934
VGL. KORSBERGA
Frgl. M 82

81.
Från gammal tid har man i minnet att folket
njöte sig med tre mål om dagen, under vintertiden.
Det var dajst, msramar när det gällde morgonen
var fullt dagslys. Denna bestod i vanligaste fall
av välling, dajstsvälling, med smörgås eller en-
last bröd och sill. Till omvälling förekom äppelstekt
grötator å präsk eller struvgrötator å smörgås.
Meddan omvällade med trinngrötator och kalad
potatis med präsk å saltdegn, här, arthor, grötai-
tossga. Kvällmänn, nätorn bestod vanligast av
gröt vassgröt. De dagar som det härnades hade
man härnjölk till grötadeg och derjämte härn-
smörgås. I fattigmans hem kunde sirapsvattn
användas till grötväta. Före potatisrens tid var
det rovor och kålrötter som fingo ersätta dessa,
å då juck då mä berättade de äldre. Om de

UIMA 7951. J. Möller. 1934
VGL. KORSBERGA
Frgl. M 82

första potatisen berättade min mormor, att hon
 första gången fick smaka dem hos generalshöv
 Crouse på Gimme, och att hon på samma gång
 fick ett kräpanuts, så mycket, som kunde krypas
 i ett huvudsläde, med sig hem att sätta. Efter
 de första skördarna var man ytterst sparsam med
 dem. De troades och stöttes till mos, vilket brödes
 på bröd och äts som smörgås.

8. Under den tyske årstiden och sommaren till-
 kom fruktosten kl. 5 på morgonen. För frukostens
 tid bestod den av smör, ost och bröd jämte en pru-
restasage. Merapsta, afsvat-ru hade man kl. 5
 em. Denna bestod även av smörgås, eller ost å bröd
 med en merapstasage. Omvärling kunde dock före-
 komma med spekpråk, korv, fräskakorv till
 brödet. Kvällsmaten äts hos bönderna även under

Högrommaren sällan förrän vid solnedgången. Ätts-
for, en ättsbit kallades det man åt innan man ti-
 dligt gick utom gätn i arbete. En sup på morgonen,
 så snart man blött sig kallades en mörtafrisking, öjna-
gröttare. Denne sades vara till att skä ifrå-säta
matka mä; skä matka ur män mä; en sup på
en vitalöb på så bra på skä matka ur män mä
 är ett gammalt tal.

9. Beteckningar för kosthåll: kost, äggkost, matkost,
förkost, maten; di har-t lärt mä maten har lärt
 kosthåll; dar ha-ti allti hatt stift matkost; för mat-
 ordning: matrea. Matgrätare, matliga kallas den
 som är smal och nogg med maten; bräsa, matbräsa
bräsaräv, öskäv kvinna som slöser med mat. För
 vardagsmat: alldaskost; bäst mären på den alldaglig
kost; söndagsmat: härasmusat, högtsäta. För en

mansålder, eller mindre tillbaka, då kaffet ej var i allmänt bruk, var det dock vanligt att detta dracks på söndagsmorgnen med smörjäs eller enbart sektbröd till löpp. Till middagen var det skrapapåtar och sovel, eller pottsoppa, även på. Var söndagen någon särskild högtidsdag, benämndes lördagen högtisafte. Då skulle man ha högtisgröt, vitkorgröt till kvällsmat.

10 Lovet: sugpt eller sujpt - rt m., betecknar egentligen slaktat kött och fläsk, men användes derutom som benämning på varjehanda tilltugg. Loivasugpt är på bitkor å drujard ån mötasugpt; lä å sunn å äta smör te vetbröt, pö-rä har sujpt mä-sår; lä å bä sujpt å mätke i ved vetbrödet.ammansättningar med ordet: sujptkännu den som griper för sig mycket sovel; sujptbälj balja med medsaltat sovel; sujptkrut,

säjdrbräcken brist på sovel; dä har blit orsmasse-
 brosk i säjdrbärja är ett uttryck för dylin; skatsovgl
 av slaktade djur; skogssvgl, vellsvgl, bösssvgl av
 vilt. Povelij: sugfir, sugfirstivar; suga används dä ent-
 tils mer suggfir; arttara va bä tjöma ä sugfir-
stiva. Povala: suga beteckning för att skapa sovel
 ävensom för att taga tilltugg till bröd eller potatis o.d.;
 di holdes ä sugga te jult slakta till julen; han
dubbelsugga grä bröt tog två slags sovel; sugsvant
 kallar man varjehanda sovel och tilltugg; smör va
 dä enda sugsvannna ja had. Mat har varit en
 gammal beteckning för sovel och en del härleelning-
 gar serar leva ännu, såsom skatmat för färskt
 kött eller fläsk; korvamat för köttet, varav korv
 beredes; matspa spadet vari kött kokats. Skugjende
 mat som ej är sovel har man ett uttryck: matan

ULMA 7951. J. Möller. 1934

VGL. KORSBERGA
Frgl. M 82

å slut å vi får leva ve bara åtat. Leva grå laps säger
 man sig göra när man lever utan sovel; ja har fått
 levst grå laps hela vecka å ents fäth e säjpsmisla.
 Att åta enbart sovel eller bröd; åta bart, åta en sä
 eller en sä s. Tälre tids gävos barnen ett stycke
 bröd med litet sovel. De voro så lärda att först -
 grå åta av brödet enbart, samt gömma sovel till
 sist, till åttor bit. När det var fattigt med födan
 sades det att folket fick åta mä ena tann; sa gäl-
ton röcka för årt, well så te å åta mä ena tann.

11. Att före måltiden åta grundligt av enklare
 mat kallades lägga stål; ja min stæbars la en
sänn gpr stäl mä försto maten, så ja ^{var} tünst gpr te
å åta möt å dū gpr sänn häm åttor.

12. Matsäck: massäck. Ordet användes i samma betydelse
 som pipsspråkets. Matsäck för olina lönj tids: tre-

dasmassäck, ättdasomasäck. Andra beteckningar för matsäck: paramat, falakost, matapross, mataknuta.

Vid stads- och marknadsförelser skulle färdmännen utrustas med matsäck, liksom medfördes matsäck av skogsägare under vintertiden. Vid oläpa till fällen förde man meraftmassäck med sig när arbetet var avlagt från hemmet. Under sommartiden när arbete utfördes i skog, och mark var det vanligt att barn och yngre tjänare bar mat, jekk mä maten till de arbetande. Att utrusta med matsäck: masäcka ut; ja har tre skogsäkra ä massäcka ut; att bereda matsäck: lägga massäck; ja sto ä la massäck st skunders.

13. Användande mat för matsäck, massäckamat hörde jag berättas att Käggen var från jekk Bertts ä haeka, va held massäckon för sümmandan.

e havrakaka å ena jünfru brännvin. Salt fär-
hött har varit gammal värderad massäpkakost.
Vid långfärder förde man med sig ett helt fä-
ralär och när mattiden blev, hette det att man
skulle sta å skava grä lart, eller spela fiol.

14. Matsäcken förvarades i korg, massäpkakorg,
massäpkaknests, massäpkaväska, matkorg; vid
långfärder i skrin: massäpkaskrin, mataskrin;
laggad kytta för matens förvarande massäpkabötta,
matbötta. Drickskagge som medfördes: drickspjäring;
flaskor för massäpkabrännvin hade man av horn.
Korven till dessa bestod en hornkopp, som skru-
vades fast.

15. Liten matsäck avsedd att bäras i fickan: fli-
kabrö, flikabit, flikasmula, flikäts. Fkinsbit
liten och obetydlig matbit; massäpkon va ingst,

bara en litet skindbit.

16. Att giva någon särskild fögnad, såsom en smörgas, genom att räkna fram den med blotta handen, till barn eller andra, var mycket vanligt och kallades att hänrfängna, hänrljns, nävaljns. Det som gavs kallades en hänrlbit, nävalbit, hännsmäla, hänrfängns, hännsmörgås.

Särskilda matbitar, som brukade fögnas med när besökande kommo under det maten bereddes, voro bakbrö vi bakning, hänsmörgås viel smörkärning, ostmas en bit av ostmassan när man ystade; silds nymjölk när nymjölk sil lades i fat; hänjs spanns haka när den bereddes; hönings smörgås när hön slaktades.

17. När man var borta och erhöi fögnad, eller var på kalas var det vanligt att något skulle

gömmas hem te barna. Dylisa matbitar hallas
 Ses gömmobit, barnabit, barnagott, kalasgott,

11. Bordsseder.

18. Bestämning för bordsbön: matbön -a; att läsa till bords: läsa för maten. Det var vanligt att barnen tidigt fingo lära sig bordsbönerna, samt läsa dem högt, med hopaknöpta händer både före och äfter maten. Skämtsamma bordsramsor förekommo ibland, såsom Gdu välsigna mi surkårs-spår ämin korvasväll; Gdu välsigna maten, nu ä-m skut, ha-tä vort e sköpa te sülld jar ät vort; när mat blir övör; Gdu välsigna bägrarna grötön, här ä övör så då tudds te bä präckaru ä stötön; nu quersalör ä ja bä mätör ä gfar, sa häringa nor-a dopyrat grötön i brännsvin.

19. Om hushållet var litet eller endast bestod av man och kvinna, förekom det oftast att dessa intogs måltiderna vid platsbysen, sittande på sin stol framför denna. Matgrytan var placerad på bänken och potatis, gröt o. d. togs direkt ur denna. Mylpskålen för grötdegn hade man i knäet. När potatisen skalades tog man skålen i förklädet eller eller förskinnat. Phala pånsa grötåtor gjorde man ofta må tamma, varefter potatan togs med fingrarna och degnades i frögranna, deggranna stekpanna, vilken även hade sin plats på spishällen. Vid bordet hade hushållerna sin bestämda bestämda plats vid ettdera av hörnen, och intill honom sönerna efter ålder. Drängar och andra manliga arbetare hade ejest sin plats bredvid hushållerna, eller som det hette grä hävarra. När plats gavs fingo

ULMA 7951. J. Möller. 1934
VGL. KORSBERGA
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 7951
J. Möller 1934. KORSBERGA
VGL.

även barnen äta ve bort, men under de första uppväkt
även skulle de stä ä äta, ty lä väkts di fort ä bre sterna
ha. Att barnen lä prä knä prä stolen viel bordet när
de äto, räknades som osed. När de ej äto viel bölet
fingo de äta ve en stob, äta ve lång storn, lång storn
ett säte, vilket även djäst användes att sitta prä
viel bordet. Kvinnorna deltog i måltiden efter
som geläster funnos. En vanlig sed var när kvälls-
maten äts och denne bestod av gröt, att husmodern
satt ve spisen ä skrapa ä gruta. Att männen
hade husvullbonaden prä under måltiden räknades
icke endast som grönt, utan även som svandit.
Men när männen under arbetsbeta kunde gå in
och tagg sig en sup och lite brännvisbrä, behöll
de husvullbonaden prä. Att viel ett sådant tillfälle
far ä-sä mössa räknades som käpfar köpfärdig-
het.

20. Hörlarädsman och potelijon hade mästarens sin särskilda matvå, matkärna, men det förhåller även att de fingo vänta te sist och se på måna di andra ätö. Higgare blevo hänfängnatta på stolen der de buttro.

21. Det var vanligt att varje hushållsmedlem hade sin särskilda träsked. Storleken på dessa var olika och derefter benämndes de käraske, hvenförskaske, barnaske. Stor och bred sked kallades vimmuna. Det fanns skedar med prokipt skaft, så att den skulle veta st mün när man höll den i högra handen. En sådan kallades ena munnavänna. När barnet vuxit till var det med stolpet, någon av föräldrarna berättade att grejpen eller fliken wordt ifrå barnaskea å fukt ont i armen å te å hanna längdr. Barnet fick nämligen fjäckna på förfort må skea, um då sälls bli not å-t. När

ULMA 7951. J. Möller. 1934

VGL. KORSBERGA

Fgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 7951
J. Möller 1934. KORSBERGA

VGL.

flera äto ur ett fat hette det att alla skulle hålla ske-
ajamns-n, d. v. s. att den ene inte skulle skäva prä
 forthare än den andre. För den som brät skeajam-
nen hade man rätt att sko bort skea, slå till skeden
 så den for ur handen. Mat, som äts med ske:
skeamat. Hängande ställ, vari skedarna förvara-
 des: skeahäck. Matvärl av trä träkal ~~träkal~~ trä-
kal förekom ända till prä 1870-talet. Olika sådana
 voro träallrecka, mataskål eller ätoshår, träfat.
 De senare användes att äta ur, liksom för att
 sila mjölken uti; träfat eller pränskabapatt
 att värva nypränskabaprä. Ställ, varprä här-
 len välvedes efter diskningen: tallrekahäck,
kalahäck. Gappan voro länge sällsynta hos all-
 mögen i vardagslag, men berkniva hava förkom-
 mit sedan långt tillbaka. De voro med trä eller

ULMA 7951. J. Möller. 1934

VGL. KORSBERGA

Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 7951

J. Möller 1934. KORSBERGA

VGL.

hornskäp, tråskäp kniva, hornskäp kniva och till-
verbrades av bygdens smeder.

22. Vid måltider så hött vanledes var det van-
ligt att styckena delades till och lades på e karv
kaka brö eller en treing brö till var och en. Det
gällde då att skära styckena lika, så att twist ej
skulle uppkomma bland barnen om större och
mindre köttstöck eller fräskbita. Att allt för-
mycket beröra sovel med händerna, grabbra männ
va kallades att hänngrabba detamma. Vid bred-
ning av smörgås var det vanligt att smöret krentas
ett mättamma, man tamma ett smörgåsa. Jag
mins själv tiden, när denna sed började försvinna
och anses som snuskig, och har följande ryktande
i minnet efter en dräng: pria, dän lortsoa tum-
ma ett smörgåsa, ja sullo ha, män ja skängd na.

ULMA 7951. J. Möller. 1934
VGL. KORSBERGA
Frgl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 7951
J. Möller 1934. KORSBERGA
VGL.

i skårostapen å talents ut e annor mä lönivon.

23. Ett mycket belamrat och oordnat bord sådes vara testokat, framstokat, och sådes se ut som ett ruffalls. Ett allt för tomt matbord sådes vara arnt, då å arnt gå bort; orsmåssoproken å hämmen gå bort.

24. Ett utholpat stenhäll använts till bord, är okänt.

25. Angående bordsskick, bordskick, folkefatt ve bort blevo barnen tidigt lärda att inte putka i maten såm kunna när de kommo intill bordet; när de äto ur gemensamt fat skulle de brive sin brädel och inte håva övvr hela fat; när de blåste gå den beta gröten skulle de gå bräsa smidbarj, d.v.s. spränna ut kinderna vid blåsningen, ty det såg grönt ut. Äto de mjölk eller skeamat skulle de gå söpla eller småstra emellan det var gesalikt.

ULMA 7951. J. Möller. 1934
VGL. KORSBERGA
Fagl. M 82

Landsmålsarkivet Uppsala. 7951
J. Möller 1934. KORSBERGA
VGL.

Och så skulle man vara stillsam under ätningen
och läta maten tasta munn. Att slarva i skratta
under ätningen, föra gröt ut bort ansågs ike endast
som grömmor öse utan tillika som stor sanna.

Att ordleprat lyder: di vests entis att häringa va
stodtör pörren di feuk höra-na sjunga nor-o ät.

Att äta gruppst: grupa, hogga, vria i-säk föä;
spvarma, skvara, barma i-säk när det gäller
tunnmat, mjölk eller dripta; stabba, stampa
i-säk när man äter sig övermätt. Att taga för
sig gröt eller liknande med blotta handen: dakta,
klamisa; han klamisa te-säk e grötasabba mä
mä nävon; han grabba i mä fämtaggagrepna;
fämtaggagappel handen. När man rapar pöpor
uppreade gånger efter ätningen heter det: dä
sjör mer, men endast ett pöpannd kallas att

lägga spjält, vilket skall betyda att man är mätt.
 Att vara mätt: mättnåton, sternåton, buchåton,
rönkopöldor i bukon, pöldor i alla rönkor.

26. Beteckningar för vila efter dagens huvudmål:
meddasvera; meddasdröll är beteckning för kort sömn
 efter middagen; vi tar oss en meddasdröll. Att vila
 efter middagen: vera medda, vera maton, vera
grå maton, dåa maton, vera mäna maton dör.
 Middagsvilan kunde ju vara olika under olika
 årstider. Såsom under stöbertid när arbetet började
 vid solens uppgång tog man minst tre Timmars
 middagsvila. Eljest var den vanliga tiden en timme.
 Vid vintertid när dagen var som kortast tog man
 ingen middagsvila. Det hette: meddasvera får bers
te kväll. Man vet berättat om en arbetsgirig bonde,
 som gick ut med drekakruba i handen när

ULMA 7951. J. Möller. 1934

VGL. KORSBERGA

Frgl. M 82

alla arbetarna väl somnat på gårdsplanen. Då droju
han en droppre drieka meel fingrarna i munnen
på näypu så han dervid vaknade. Dervid sporde
han: ä I torsta hära? Och så hade arbetarne en-
last att resa på sig, samt drieka och gå i arbete.

27. Att komma in i en gård, under det folket
äter: hämna anett i maton, stora mataroa, ät-
andakta. Gamla hälsningar viel sålanna till-
fällen voro Gue välsigna maton, Gue singna
maton. En mera skämtsam hälsning var:
löbna te arbete.